

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

2.1 การมีส่วนร่วมของประชาชน

การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ จัดการ ป่าไม้ และใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ ได้ถูกให้ความสำคัญมากยิ่งขึ้นในปัจจุบัน โดยเริ่มปรากฏชัดเจนในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 กระทั่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับปัจจุบัน นอกจากปรากฏในกฎหมายแล้ว ในแผนการพัฒนาของประเทศ อันได้แก่ แผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ.2560-2564) ก็ได้กล่าวถึงแนวทางการพัฒนาประเทศในด้านการสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจ และสังคมอย่างเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งสามารถสรุปได้ว่า การใช้ประโยชน์จากทุนทางธรรมชาติ โดยคำนึงถึงขีดจำกัด และศักยภาพในการฟื้นตัว ปกป้องรักษาทรัพยากรป่าไม้ โดยสนธิกำลังของทุกภาคส่วนนำระบบสารสนเทศมาใช้ เพื่อการบริหารจัดการบังคับใช้กฎหมายอย่างมีประสิทธิภาพ และเป็นธรรมเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ โดยส่งเสริมการปลูกไม้มีค่าทางเศรษฐกิจระยะยาว อนุรักษ์ และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพอย่างยั่งยืน และแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม รวมถึงการสร้างรายได้จากการอนุรักษ์ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2558)

จากรัฐธรรมนูญ และแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 จะเห็นได้ว่าแนวทางการพัฒนาประเทศด้านทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ในอนาคตจะเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยเฉพาะคนในท้องถิ่น นอกจากนั้นยังมุ่งสร้างมูลค่าเพิ่ม และพัฒนาคุณภาพชีวิตผ่านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน โดยที่ทรัพยากรเหล่านั้นเกิดจากการอนุรักษ์ของคนในพื้นที่

2.1.1 ความหมายของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการที่ประชาชน หรือชุมชนได้พัฒนาขีดความสามารถของตนเองอย่างต่อเนื่อง เพื่อเข้ามามีบทบาทในการวางแผน การจัดการดำเนินงาน ควบคุม กำกับ ติดตามผล และรับผลประโยชน์ในการดำเนินกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีพในสังคม หรือชุมชนนั้นอย่างมีศักดิ์ศรี การมีส่วนร่วมนั้นประชาชนจะได้รับการพัฒนาการรับรู้ สติปัญญา อันจะนำไปสู่การตัดสินใจดำเนินการด้วยตนเองต่อไป (คันสนีย์, 2542) นอกจากนั้น ปาริชาติ และคณะ (2543) ได้สรุปการมีส่วนร่วมว่ามีความหมายใน 2 ลักษณะ คือ

1. การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกันค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากร และเทคโนโลยีในท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตาม ประเมินผล รวมทั้งการได้รับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการพัฒนาดังกล่าวจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิต และวัฒนธรรมของชุมชน

2. การมีส่วนร่วมในนัยทางการเมือง ซึ่งแบ่งออกเป็นอีก 2 ประเภท คือ

2.1 การส่งเสริมสิทธิ และพลังอำนาจของพลเมือง โดยประชาชน หรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม ควบคุมการใช้ และการกระจายทรัพยากรของชุมชน อันจะก่อให้เกิดกระบวนการ และโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถแสดงออกซึ่งความสามารถของตน และได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา

2.2 การเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยรัฐ มาเป็นการพัฒนาที่ประชาชนมีบทบาทหลัก โดยการกระจายอำนาจในการวางแผนจากส่วนกลางมาเป็นส่วนภูมิภาค เพื่อให้ภูมิภาคมีลักษณะเป็นเอกเทศให้มีอำนาจทางการเมือง การบริหาร มีอำนาจต่อรองในการจัดสรรทรัพยากรอยู่ในมาตรฐานเดียวกัน โดยประชาชนสามารถตรวจสอบได้ หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการคืนอำนาจในการพัฒนาให้แก่ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเอง

จากความหมายข้างต้น สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ประชาชน มีส่วนร่วมในการวางแผนการพัฒนา ร่วมค้นหาปัญหา และสาเหตุของปัญหา วางแผนดำเนินกิจกรรม มีส่วนร่วมในการลงทุน และปฏิบัติงาน และมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลงาน เพื่อให้พัฒนาตรงความต้องการของประชาชน และมีความรู้สึกว่าเป็นเจ้าของคนหนึ่ง

สำหรับสาเหตุของการมีส่วนร่วม ดุสิต (2535) ได้กล่าวว่า เหตุผลของการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการป่าไม้ ประกอบด้วย ผลประโยชน์ ความเดือดร้อน ความสนใจ ความศรัทธา ความเกรงใจ และอำนาจบังคับ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นแรงผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการเข้าร่วมดำเนินกิจกรรมต่างๆ ดังนั้นสาเหตุของการมีส่วนร่วมอาจเกิดจากความเกรงใจ ความสนใจ ความเดือดร้อน ความศรัทธาต่อบุคคล หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมโดยเป้าหมายสูงสุดของการมีส่วนร่วมนี้จึงต้องนำไปสู่การพัฒนาชุมชนได้ด้วยตัวชุมชนเอง สำหรับการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟู และใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้นั้นในท้ายที่สุดชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ต้องสามารถบริหารจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นได้ด้วยตนเอง โดยการสนับสนุนจากภาคส่วนต่างๆ ที่เป็นพันธมิตรกัน

2.1.2 ลักษณะและรูปแบบของการมีส่วนร่วม

Cohen and Uphoff (1977) กล่าวลักษณะของการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา โดยทั่วไปนั้น ประชาชนอาจเข้าร่วมในกระบวนการตัดสินใจว่าจะทำอะไร เข้าร่วมในการนำโครงการไปปฏิบัติ โดยเสียสละทรัพยากรต่างๆ เช่น แรงงาน วัสดุ เงิน หรือร่วมมือในองค์การหรือกิจกรรมเฉพาะด้านเข้าร่วมในผลประโยชน์ที่เกิดจากการพัฒนา และร่วมในการประเมินผลโครงการ นอกจากนี้ ปาริชาติ และคณะ (2543) ได้สรุปลักษณะการมีส่วนร่วม อาจแบ่งโดยการสนับสนุนทรัพยากร คือ การสนับสนุนเงิน วัสดุอุปกรณ์ แรงงาน หรือการช่วยทำกิจกรรม คือ การเข้าร่วมในการวางแผน การประชุมแสดงความคิดเห็นการดำเนินการ การติดตามและประเมินผล และอาจแบ่งโดยอำนาจหน้าที่ของผู้เข้าร่วม คือ เป็นผู้นำ เป็นกรรมการ เป็นสมาชิก นอกจากนี้ Cohen and Uphoff (1977) ได้สร้างกรอบแนวคิดพื้นฐานเพื่อการอธิบาย และวิเคราะห์การมีส่วนร่วมใน 4 รูปแบบ ไว้ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (decision-making) ซึ่งอาจเป็นการตัดสินใจตั้งแต่ในระยะเริ่มการตัดสินใจในช่วงของกิจกรรม และการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรม
2. การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม (implementation) ซึ่งอาจเป็นไปในรูปของการเข้าร่วม โดยการให้มีการสนับสนุนทางด้านทรัพยากร การเข้าร่วมในการบริหาร และการร่วมมือ รวมทั้งการเข้าร่วมในการร่วมแรงร่วมใจ
3. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (benefits) ซึ่งอาจจะเป็นผลประโยชน์ทางวัตถุทางสังคม หรือโดยส่วนตัว
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (evaluation) ซึ่งนับเป็นการควบคุมและตรวจสอบการดำเนินกิจกรรมทั้งหมด และเป็นการแสดงถึงการปรับตัวการมีส่วนร่วมต่อไป

สหประชาชาติ (United Nations, 1981) ได้จำแนกรูปแบบการมีส่วนร่วมเป็น 3 รูปแบบ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมแบบเป็นไปเอง (spontaneous) ซึ่งเป็นโดยการอาสาสมัคร หรือการรวมตัวกันเอง เพื่อแก้ไขปัญหาของตนเอง เป็นการกระทำที่ไม่ได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก ซึ่งเป็นรูปแบบที่เป็นเป้าหมายของการมีส่วนร่วม
2. การมีส่วนร่วมแบบชักนำ (induced) เป็นการเข้าร่วม โดยความต้องการ ความเห็นชอบ หรือการสนับสนุนโดยรัฐบาล ซึ่งเป็นรูปแบบที่เป็นลักษณะทั่วไปของประเทศกำลังพัฒนา

3. การมีส่วนร่วมแบบบังคับ (co received) เป็นการมีส่วนร่วมภายใต้การดำเนินการตามนโยบายของรัฐ หรือใต้การจัดการของเจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือโดยการบังคับโดยตรง รูปแบบนี้เป็นรูปแบบที่ส่งผลให้ผู้กระทำได้รับการสนับสนุนจากประชาชนในที่สุด

สมบุรณ์ (2542) ได้กล่าวถึง ลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 5 ลักษณะ คือ

1. การมีส่วนร่วมในลักษณะตัวบุคคล ซึ่งจะให้ความสำคัญในปัจจัยบุคคลที่เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ โดยมองประสบการณ์ของแต่ละบุคคลเป็นสิ่งสำคัญ เช่น การตัดสินใจจิตสำนึกความเป็นเจ้าของความรู้สึกรับผิดชอบ และการตั้งใจ
2. การมีส่วนร่วมในลักษณะของกลุ่ม และขบวนการที่มุ่งสร้างพื้นฐานอำนาจจากการสร้างกลุ่ม และโครงสร้างภายในหน่วย ให้เป็นกระบวนการที่มีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง ซึ่งให้ความสำคัญเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำ ผู้ตาม และองค์กรที่มีประสิทธิภาพ
3. การมีส่วนร่วมในลักษณะของโครงการ ซึ่งให้ความสำคัญในเรื่องการจัดโครงการที่ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมที่ดี โดยเน้นกลุ่มเป้าหมาย การถ่ายทอดระบบเทคนิค ความรู้ และการกระจายอำนาจสู่ประชาชน ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงที่ดีระหว่างประชาชน และรัฐ
4. การมีส่วนร่วมในลักษณะของสถาบัน ซึ่งให้ความสำคัญในแง่ของการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสถาบัน มีการถ่ายทอด หรือขยายโครงสร้างทางอำนาจของกลุ่มผลประโยชน์ และชนชั้นทางสังคม
5. การมีส่วนร่วมในลักษณะของนโยบาย ซึ่งให้ความสำคัญในเรื่องการยอมรับหลักเกณฑ์การมีส่วนร่วมของประชาชน และผู้เสียเปรียบในสังคม เพื่อนำมากำหนดนโยบาย และแผนงานระดับชาติเป็นการประกันความมั่นคงในเรื่องการให้การสนับสนุน และยอมรับการเปลี่ยนแปลงทั้งในของสถาบันกฎหมาย และอุดมการณ์ตามแนวคิดใหม่ๆ

นอกจากนั้น ยงยุทธ (2533) ได้กล่าวว่า ลักษณะของการมีส่วนร่วมมีหลายระดับ คือ การเป็นสมาชิก การเป็นสมาชิกที่เข้าร่วมประชุม การเป็นสมาชิกที่ช่วยบริจาคเงิน การเป็นกรรมการ และการเป็นประธานกรรมการ

2.1.3 ระดับของการมีส่วนร่วม

จุฬารัตน์ (2555) ได้แบ่งระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังนี้

1. ระดับการให้ข้อมูล (informing) เป็นระดับการมีส่วนร่วมที่ต่ำที่สุด โดยรัฐหรือเจ้าของโครงการให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประชาชนเมื่อกิจกรรม หรือโครงการพัฒนาต่างๆ ได้ถูกคิดริเริ่มแล้ว โดยประชาชนมีสิทธิเพียงการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารเท่านั้น โดยไม่มีช่องทางในการ

แสดงความคิดเห็น หรือเกี่ยวข้องใดๆ กับการตัดสินใจนั้นๆ อย่างไรก็ตาม กล่าวได้ว่าระดับการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารของประชาชน และผู้มีส่วนได้เสียนั้น เป็นจุดเริ่มต้นของการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วม

2. ระดับการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน (information provision) เป็นระดับที่สูงขึ้น ซึ่งเมื่อประชาชนผู้มีส่วนได้เสียได้รับข้อมูลสารแล้ว พวกเขาก็สามารถที่จะค้นหาสาเหตุของปัญหาวิเคราะห์ความจำเป็น และความต้องการของกิจกรรม หรือโครงการ และพิจารณาถึงข้อดี ข้อเสียของทางเลือกต่างๆ ได้ดียิ่งขึ้น โดยที่รัฐ หรือผู้มีอำนาจตัดสินใจเชิญชวนให้ประชาชนผู้มีส่วนได้เสียได้ร่วมแสดงความคิดเห็นต่อกิจกรรม หรือโครงการนั้นๆ เพื่อให้ผู้มีอำนาจในการตัดสินใจนำไปใช้ประกอบการตัดสินใจต่อไป

3. ระดับการปรึกษาหารือ (consultation) เป็นระดับขั้นที่มีการเปิดโอกาสให้มีการเจรจากันอย่างเป็นรูปแบบระหว่างผู้กำหนดนโยบาย เจ้าของโครงการ ประชาชนผู้ได้รับผลกระทบ และสาธารณชนมีจุดมุ่งหมาย เพื่อนำข้อมูล และการศึกษามาปรึกษาหารือกับประชาชนในประเด็นปัญหาทางเลือก ทางแก้ไขที่เกี่ยวข้องกับนโยบาย/โครงการนั้นๆ โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถแสดงความคิดเห็นได้ แต่ไม่มีหลักประกันว่าแนวคิดเหล่านั้นจะถูกนำเข้าสู่กระบวนการพิจารณาอย่างเหมาะสม และมีผลต่อการตัดสินใจเพียงใด ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าการมีส่วนร่วมในประเทศไทยส่วนใหญ่อยู่ในระดับนี้

4. ระดับการสร้างความร่วมมือ การวางแผนร่วมกัน (involvement) เป็นระดับที่เปิดโอกาสให้มีการสื่อสารแบบสองทาง มีขอบเขตที่กว้างขึ้น มีการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนเกี่ยวกับโครงการ เปิดโอกาสให้มีการวางแผนร่วมกันในการเตรียม หรือการดำเนินโครงการ โดยเฉพาะความคิดเห็นที่นำไปสู่การลดผลกระทบที่อาจเกิดจากการดำเนินโครงการ หรือการลดปัญหาความขัดแย้ง เหมาะสำหรับการพิจารณาประเด็นที่มีความยุ่งยากซับซ้อน หรือมีข้อโต้แย้งมาก อย่างไรก็ตาม ผู้มีอำนาจตัดสินใจยังคงอำนาจการตัดสินใจขั้นสุดท้าย วิธีการมีส่วนร่วม เช่น การประชุมวางแผนแบบมีส่วนร่วม กลุ่มที่ปรึกษา เป็นต้น

5. ระดับการร่วมดำเนินการ (partnership) ระดับนี้ผู้มีอำนาจตัดสินใจผู้ดำเนินนโยบาย/โครงการ และประชาชนร่วมกันจัดทำ หรือดำเนินการตามนโยบาย หรือโครงการนั้นๆ เป็นการปฏิบัติตามนโยบาย หรือดำเนินโครงการร่วมกัน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่วางไว้

6. ระดับการร่วมตัดสินใจ ร่วมติดตามตรวจสอบ และประเมินผล (delegated power) เป็นระดับที่ประชาชนมีสิทธิในการแลกเปลี่ยนกับผู้มีอำนาจตัดสินใจ และสามารถเข้าร่วมตรวจสอบ และติดตามผลการดำเนินการกิจกรรม หรือโครงการนั้นๆ ว่าบรรลุวัตถุประสงค์

และเป้าหมายที่ตั้งไว้หรือไม่ การมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับนี้จะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินนโยบาย และโครงการพัฒนาต่างๆ โดยเฉพาะการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมได้อย่างมาก เนื่องจากประชาชนจะทำหน้าที่เฝ้าระวัง ติดตาม ตรวจสอบ และเตือนภัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรม หรือโครงการที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพประชาชน สังคม และคุณภาพสิ่งแวดล้อม โดยรูปแบบของการติดตาม ตรวจสอบ และประเมินผลอาจอยู่ในรูปของการจัดตั้งคณะกรรมการกลางที่ประกอบด้วยผู้มีส่วนได้เสียที่ครอบคลุมทุกภาคส่วน

7. ระดับการควบคุม โดยประชาชน (citizen control) เป็นระดับการมีส่วนร่วมขั้นสุดท้าย โดยประชาชนสามารถริเริ่มนโยบาย วางแผน และดำเนินโครงการต่างๆ ได้เองตั้งแต่ต้น โดยเจ้าหน้าที่/หน่วยงานของรัฐเป็นเพียงผู้ให้การสนับสนุนการดำเนินงาน

จากระดับการมีส่วนร่วมข้างต้นจะสังเกตได้ว่าการแบ่งระดับการมีส่วนร่วมนั้น ในแต่ละระดับมีนัยของการกระจายอำนาจของภาครัฐที่มีต่อภาคประชาชน บทบาทของประชาชนจะเพิ่มขึ้นตามระดับการมีส่วนร่วมที่สูงขึ้น นอกจากนี้ การที่ประชาชนจะสามารถมีส่วนร่วมในระดับที่สูงขึ้นได้นั้นจะต้องมีการมีส่วนร่วมในระดับล่างอย่างเหมาะสมก่อน เนื่องจากหากประชาชนไม่ได้รับข้อมูลที่เกี่ยวข้องอย่างครบถ้วนสมบูรณ์แล้ว ประชาชนย่อมไม่สามารถคิด วิเคราะห์ข้อมูลได้อย่างครอบคลุมในการแสดงความคิดเห็นการร่วมปรึกษาหารือ การร่วมตัดสินใจ ติดตาม และตรวจสอบ ตลอดจนการปฏิบัติตามนโยบาย หรือดำเนินโครงการได้อย่างมีประสิทธิภาพได้

2.1.4 ขั้นตอนการมีส่วนร่วม

World Health Organization (1968) ได้เสนอว่าการมีส่วนร่วมจะต้องประกอบด้วยกระบวนการ หรือขั้นตอน ดังนี้

1. การวางแผน (planning) การวางแผนนี้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา และจัดอันดับความสำคัญทั้งเป้าหมาย กำหนดวิธีการติดตามประเมินผล และประการสำคัญ คือ การตัดสินใจ
2. การดำเนินกิจกรรม (implementation) ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการจัดการและบริหารการใช้ทรัพยากร มีความรับผิดชอบในการจัดสรร และบริการ
3. การใช้ประโยชน์ (utilization) ประชาชนจะต้องมีความสามารถในการนำกิจกรรมไปใช้ให้เกิดผลประโยชน์ได้ โดยการพึ่งพาตนเอง และการควบคุมทางสังคม
4. การได้รับผลประโยชน์ (obtaining benefits) ประชาชนต้องได้รับการแจกจ่ายผลประโยชน์จากชุมชนที่เท่าเทียมกัน เช่น ผลประโยชน์ส่วนบุคคล และสังคมส่วนรวม

เจมส์คัต (2527) กล่าวถึงขั้นตอนการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา และสาเหตุของปัญหา การมีส่วนร่วมในการวางแผน และดำเนินกิจกรรม การมีส่วนร่วมในการลงทุน และปฏิบัติงาน และการมีส่วนร่วมในการติดตาม และประเมินผล

2.1.5 ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม

นิรันดร์ (2527) ได้สรุปเกี่ยวกับปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนว่าปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วม ได้แก่ ความศรัทธาเชื่อถือต่อบุคคลสำคัญ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเกรงใจต่อบุคคลที่เราเคารพนับถือ หรือมีเกียรติยศตำแหน่ง และอำนาจบังคับที่เกิดจากบุคคลที่มีอำนาจเหนือกว่า สำหรับ สานิตย์ (2527) ได้ให้รายละเอียดของปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดการมีส่วนร่วม ดังนี้

1. ปัจจัยของสิ่งจูงใจ หมายถึง การที่ประชาชนจะเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ นั้นจะมีเหตุผลที่สำคัญ คือ ประการแรก มองเห็นว่าตนจะได้รับผลตอบแทนในสิ่งที่ทำไป และประการที่สองการได้รับคำบอกกล่าว หรือได้รับการชักชวนจากบุคคลอื่นให้เข้าร่วม โดยสิ่งจูงใจเป็นตัวนำ

2. ปัจจัยโครงสร้างของโอกาส หรือช่องทางในการเข้าร่วม หมายถึง การมองเห็นช่องทางในการเข้าร่วม และมองเห็นประโยชน์ที่จะได้รับหลังจากมีส่วนร่วม ดังนั้นโครงสร้างของการมีส่วนร่วมจึงควรมีลักษณะ ดังนี้ ประการแรก ควรเปิดโอกาสให้ทุกๆ คนในชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนารูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง ประการที่สอง มีการกำหนดเวลาที่ชัดเจนแน่นอน เพื่อผู้ที่เข้าไปมีส่วนร่วมจะสามารถกำหนดเงื่อนไขตามสภาพความเป็นจริงของตนเองได้ และประการที่สาม มีการกำหนดลักษณะของกิจกรรมที่แน่นอนว่าจะทำอะไร

3. ปัจจัยด้านอำนาจ ในการส่งเสริมกิจกรรมของการมีส่วนร่วม หมายถึง การที่คนในชุมชนสามารถกำหนดเป้าหมายวิธีการ และผลประโยชน์ของกิจกรรมได้

กาญจนา และ กนกศักดิ์ (2530) ได้ศึกษาปัจจัยของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท ซึ่งสรุปได้ว่า ปัจจัยของการมีส่วนร่วมขึ้นอยู่กับความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองที่สามารถจะช่วยเหลือตนเองพร้อมกับการช่วยเหลือผู้อื่นได้ รวมถึงหน่วยครัวเรือนมีความเข้าใจในเรื่องการมีส่วนร่วมจะมีผลต่อการมีส่วนร่วม การให้อิสระแก่กลุ่มชาวบ้านที่ร่วมตัดสินใจด้วยกันในกิจกรรมต่างๆ จะสร้างความเชื่อมั่นในศักยภาพที่มีอยู่ในตัวเองให้เกิดขึ้นในหมู่บ้าน และการตัดสินใจร่วมกันกลุ่มไม่ได้เป็นหลักการตามเหตุผลเชิงกำไรประโยชน์สูงสุดทางวัตถุหากแต่ตัดสินใจเข้าร่วมบนพื้นฐานคุณค่าอย่างอื่น ผลประโยชน์เป็นสิ่งที่ตามมา โดยมีเงื่อนไขการมีส่วนร่วม 3 ประการ คือ ประชาชนต้องมีอิสรภาพที่จะมีส่วนร่วม ประชาชนต้องสามารถที่จะมีส่วนร่วม และประชาชนต้องเต็มใจที่จะมีส่วนร่วมด้วย

นอกจากนี้ความสำเร็จของการมีส่วนร่วม ยังขึ้นกับเงื่อนไขที่ว่าประชาชนต้องมีเวลาที่จะมีส่วนร่วมกิจกรรม เนื่องจากการมีส่วนร่วมไม่เหมาะสมกับสถานการณ์ฉุกเฉิน ทั้งนี้ในการมีส่วนร่วมประชาชนต้องไม่เสียเงินทอง ค่าใช้จ่ายในการมีส่วนร่วมมากเกินไปกว่าผลตอบแทนที่จะได้รับ โดยประชาชนต้องมีความสนใจที่สัมพันธ์สอดคล้องกับการมีส่วนร่วมนั้น ประชาชนต้องสามารถสื่อสารรู้เรื่องกันทั้งสองฝ่าย และประชาชนต้องไม่รู้สึกระทอกกระเทือนต่อตำแหน่งหน้าที่ หรือสถานภาพทางสังคมหากจะมีส่วนร่วม

2.2 การฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้

2.2.1 คำจำกัดความของการฟื้นฟูป่าไม้

ประสงค์ และ กิลมอร์ (2544) ได้อธิบายความหมายของคำว่า การฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ โดยจะพบว่ามีการใช้ในหลากหลายความหมาย และใช้คำศัพท์ที่แตกต่างกัน แต่อย่างไรก็ตาม ทั้งหมดมีความคล้ายคลึงกันตรงที่ต่างก็แสวงหาวิธีการใช้ที่ดินอย่างยั่งยืน เช่น

Reclamation คือ การใช้พืชที่ไม่ใช่พืชดั้งเดิมในพื้นที่มาปรับปรุงพื้นที่เสื่อมโทรม ความหลากหลายทางชีวภาพเดิมที่ไม่สามารถกลับสู่สภาพเดิม แม้ว่าจะมีการสร้างโครงสร้าง การป้องกัน และการทำให้เกิดสภาพนิเวศเดิม

Reforestation คือ การปลูกต้นไม้ และพืชอื่นที่มีเรือนยอดต่ำลงในพื้นที่ที่เคยเป็นพื้นที่ ป่ามาก่อน

Rehabilitation คือ การฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์รวมถึงพันธุ์พืช และสัตว์ เพื่อให้พื้นที่ที่เสื่อมโทรมได้กลับคืนสู่สภาพเดิม สำหรับเหตุผลทางนิเวศ หรือทางเศรษฐกิจในเรื่องของ พื้นที่ป่าใหม่อาจรวมเอาพันธุ์พืชที่ไม่ใช่พันธุ์ดั้งเดิมในพื้นที่นั้น อาจมีการสร้างหน้าที่ในการป้องกัน และการบริการทางนิเวศของป่าดั้งเดิมขึ้นอีกครั้ง

Restoration คือ การสร้างความอุดมสมบูรณ์ และความหลากหลายของป่าดั้งเดิม ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ขบวนการทางนิเวศ และหน้าที่ของป่าฟื้นฟูจะมีความใกล้เคียงกับป่าดั้งเดิม โดยจะใช้ในกรณีที่เป็นการสร้างระบบนิเวศใหม่ให้มีความใกล้เคียงกับป่าเดิมมากที่สุด

สมศักดิ์ (2544) ได้กล่าวถึงนิเวศวิทยาของการฟื้นฟูป่าว่า ป่ารุ่นใหม่ที่เกิดขึ้นภายหลังป่าถูก เปิดโล่งนั้นจะมาจากต้นไม้ หรือพืชที่มาจากแหล่งต่างๆ กัน คือ

ก. โดยการสืบพันธุ์ตามธรรมชาติ มีด้วยกัน 4 แนวทาง คือ

1. กล้าไม้ และลูกไม้ที่มีอยู่แล้วบนพื้นดิน
2. จากตอ หรือจากรากของต้นไม้เดิมที่ถูกตัดออก

3. เมล็ดที่พัก หรือฝังตัวอยู่ในดิน เมื่อต้นไม้ข้างบนถูกตัดออกได้รับแสงแดด หรืออุณหภูมิสูงขึ้นก็จะงอกทันที พืชชนิดนี้ชอบแสงสว่างในการงอก

4. เมล็ดที่ถูกนำมาจากที่อื่น โดยลม และสัตว์ เช่น นก ค้างคาว หรือสัตว์ที่เลี้ยงลูกด้วยนมต่างๆ หากเป็นป่าชายเลนก็อาจถูกกระแสน้ำที่ขึ้นลง

ข. โดยการปลุก เช่น การปลุกเสริม ซึ่งเป็นกิจกรรมของคน ซึ่งป่าที่เกิดขึ้นจะมีองค์ประกอบที่แน่นอนอย่างไรนั้นคาดเดาได้ยาก ซึ่งอาจต้องเรียนรู้จากพื้นที่จริง ในแต่ละพื้นที่แต่อาจกล่าวได้ว่า

1. กระบวนการฟื้นป่าจะช้า หรือเร็วขึ้นขึ้นอยู่กับสภาพดั้งเดิมของพื้นที่ เช่น มีต้นไม้เดิมรากไม้เดิม หรือลูกไม้เหลืออยู่บ้างหรือไม่

2. ขึ้นอยู่กับความรุนแรงของฝนฟ้าอากาศ เช่น ปริมาณน้ำฝน ความแห้งแล้ง และความเสื่อมโทรมของดิน

3. ความใกล้เคียงจากป่าธรรมชาติ

สมศักดิ์ (2544) ยังได้กล่าวถึงการฟื้นฟูป่า เพื่อความหลากหลายทางชีวภาพไว้ว่า สภาพสังคมพืชจะเป็นแบบใดขึ้นอยู่กับกระบวนการช่วยในการฟื้นตัว เช่น การช่วยป้องกันไฟป่า การช่วยปลุกเสริมในการเร่งกระบวนการฟื้นฟูป่า พืชที่อพยพเข้าไปในพื้นที่ โดยวิธีธรรมชาตินั้น สัตว์จะมีบทบาทช่วยนำเข้าไปเป็นอย่างมาก เพราะฉะนั้นการดึงดูดสัตว์ให้ผ่านเข้าไปในพื้นที่จะช่วยเร่งฟื้นป่าไม่ได้ วิธีการดึงดูดสัตว์ เช่น การปลูกพืชที่เป็นอาหารสัตว์ และการปลูกไม้ที่มีเรือนยอดให้มีการจับเกาะได้ เป็นต้น สำหรับปัจจัยสำคัญยิ่งที่เปลี่ยนแปลงแนวทางการฟื้นป่า คือ ไฟ และการตัดไม้ โดยปราศจากการควบคุม ด้วยกระบวนการฟื้นป่านั้นระบบนิเวศจะเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ในขณะที่เปลี่ยนไปจะเกิดกระบวนการเร่ง และกระบวนการขัดขวางจากมนุษย์ ด้วยมนุษย์นั้นมีปฏิสัมพันธ์กับธรรมชาติเสมอ ความขัดแย้งหลายอย่างที่สำคัญ คือ การขัดแย้งในเรื่องการใช้ประโยชน์ที่ดิน ทำให้การฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ล้มเหลว ดังนั้นจึงควรมีกยุทธ์ในการฟื้นฟูป่าที่นำไปสู่ความร่วมมือให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการฟื้นฟูป่า เพื่อเป็นการสร้างพันธมิตร และนำไปสู่การพัฒนาทางด้านสังคม และเศรษฐกิจได้อีกด้วย

การฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้สามารถทำได้ในหลากหลายรูปแบบตามวัตถุประสงค์ของการฟื้นฟู เช่น การฟื้นฟู เพื่อการใช้ประโยชน์ไม้ในเชิงเศรษฐกิจ การฟื้นฟูป่า เพื่อการอนุรักษ์ดิน และน้ำ สำหรับรูปแบบในการฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ เพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์ควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ โดยเฉพาะในพื้นที่สูง เช่น แนวคิดการปลูกป่า 3 อย่างประโยชน์ 4 อย่าง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

2.2.2 การฟื้นฟูป่าด้วยแนวคิดการปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง

แนวคิดการปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง เป็นพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ในการแก้ไข ปรับปรุง และพัฒนาป่าไม้ ให้อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์เช่นในอดีต ดังแนวพระราชดำริเกี่ยวกับการปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง ที่ให้ไว้เมื่อ พ.ศ. 2523 ดังนี้

“ป่าไม้ที่จะปลูกนั้น สมควรที่จะปลูกแบบป่าสำหรับใช้ไม้หนึ่ง ป่าสำหรับไม้ผลหนึ่ง ป่าสำหรับเป็นฟืนอย่างหนึ่ง อันนี้แยกออกเป็นกว้างๆ ใหญ่ๆ การที่จะปลูกต้นไม้สำหรับได้ประโยชน์ ดังนี้ ในคำวิเคราะห์ของกรมป่าไม้ รู้สึกว่าไม่ใช่ป่าไม้เป็นสวน หรือจะเป็นสวนมากกว่าเป็นป่าไม้ แต่ในความหมายของการช่วย เพื่อต้นน้ำลำธารนั้น ป่าไม้เช่นนี้จะป็นสวนผลไม้ก็ตาม หรือเป็นสวนไม้พื้ก็ตาม นั้นแหละเป็นป่าไม้ที่ถูกต้อง เพราะทำหน้าที่เป็นป่า คือ เป็นต้นไม้ และทำหน้าที่เป็นทรัพยากรในด้านสำหรับเป็นผลที่มาเป็นประโยชน์แก่ประชาชนได้” (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2531)

แนวพระราชดำริในการฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ที่สำคัญประการหนึ่ง คือ แนวพระราชดำริด้านการปลูกป่าทดแทน ทรงมีหลักให้ดำเนินการ โดยให้พิจารณาพันธุ์ไม้ที่จะปลูกให้สามารถเอื้อประโยชน์แก่ประชาชนในพื้นที่ พร้อมกับให้ราษฎรเห็นความสำคัญของป่าไม้ และรักษาป่ารักที่อยู่อาศัยของตนเอง ดังพระราชดำรัสในวโรกาสต่างๆ ดังนี้ (สุมนथा, 2542)

“บนยอดเขา และเนินเขาสูงชัน ต้องมีการปลูกป่า โดยไม้ยืนต้น และปลูกไม้พื้ ต้นไม้พื้ นั้นราษฎรสามารถตัดใช้ได้ จำต้องมีการปลูกทดแทนเป็นระยะ ส่วนไม้ยืนต้นนั้นจะช่วยให้อากาศมีความชุ่มชื้นในชั้นตอนหนึ่งของระบบการทำให้ฝนตกตามธรรมชาติ ทั้งยังช่วยยึดดินบนเขาไม่ให้พังทลายเมื่อเกิดในฝนตกอีกด้วย”

“ปลูกป่าไม้ยืนต้น ป่าไม้ผล ป่าไม้พื้ และป่าใช้สอยบริเวณเหนือเขื่อน หรือฝายน้ำล้น เพื่อยึดดินไม่ให้ถูกน้ำชะพังทลาย เพื่อรักษาความชุ่มชื้นของดิน และอากาศ ตลอดจนให้ราษฎรได้มีผลไม้บริโภค และมีไม้ใช้สอยตามความจำเป็น”

แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ได้ทรงคำนึงถึงประโยชน์ของชุมชน โดยเน้นวัตถุประสงค์พื้นฐาน 3 ประการในการดำรงชีวิต ได้แก่

1. ที่อยู่อาศัย คือ การใช้ไม้ในป่าสร้างบ้านเรือนเป็นที่อาศัย
2. อาหาร และรายได้ คือ การอาศัยพืชผลในป่าไม้เป็นอาหาร และเก็บเกี่ยวเอาไปขายเป็นรายได้สำหรับการยังชีพด้านอื่นๆ
3. การหุงต้ม คือ การใช้ไม้เชื้อเพลิงในป่าสำหรับทำฟืน

และมีพระราชดำริเพิ่มเติมว่า “การปลูกป่าถ้าจะให้ราษฎรมีประโยชน์ให้เขาอยู่ได้ให้ใช้วิธีปลูกไม้ 3 อย่าง คือ ไม้ใช้สอย ไม้กินได้ ไม้เศรษฐกิจ โดยปลูกทรงรับการชลประทาน ปลูกรับซับน้ำ และปลูกช่วงไหล่เขา ตามร่องห้วย โดยรับน้ำฝนอย่างเดียว ประโยชน์อย่างที่ 4 คือ ได้ ระบบอนุรักษ์ดิน และน้ำ” (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2540)

1. ไม่ใช่สอย และเศรษฐกิจ เป็นชนิดไม้ที่ชุมชนนำไปใช้ในการปลูกสร้างบ้านเรือน
โรงเรือน เครื่องเรือน คอกสัตว์ เครื่องมือในการเกษตร เช่น เกวียน คันไถ ด้ามจอบ เสียม และมีด
รวมทั้งไม้ที่สามารถนำมาเป็นเครื่องจักรสาน กระบุง ตะกร้า เพื่อนำไปใช้ในครัวเรือน และเมื่อมี
พัฒนาการทางฝีมือก็สามารถจัดทำเป็นอุตสาหกรรมครัวเรือน นำไปจำหน่ายเป็นรายได้ของชุมชน
ซึ่งเรียกว่า เป็นไม้เศรษฐกิจของชุมชน ได้แก่ มะขามป้า สารภี ช่อ ไม้หก ไม้ไร่ ไม้บง ไม้ซาง มะแฟน
สัก ประดู่ กาสามปึก จำปี จำปาตุ้ม ทะโล้ หมี ยมหอม กฤษณา นางพญาเสือโคร่ง ไก่ คุณ ยางกราด
กระถิน เกิดดำ มะหาด ไม้เตม้ มะห้ว มะกอกเกลื้อน จั้ว ตีนเป็ด ยมหอม มะขม มะแขว่น สมอไทย
ตะคร้อ เสี้ยว บุนนาค ปับ ตะแบก ทอง คอแล่น รัง เต็ง แดง พลวง พะยอม ตะเคียน อักหลวง ฯลฯ

2. ไม้พินเชื้อเพลิงของชุมชน ชุมชนในชนบทต้องใช้ไม้พิน เพื่อการหุงต้ม ปรุงอาหาร สร้างความอบอุ่นในฤดูหนาว สุมไฟ ไถ่ยุ้ง เหลือบ รื่น ไรให้แกสัตว์เลี้ยง รวมทั้งไม้พินใน การนั่งเมียง และการอบอาหาร ผลไม้บางชนิด ไม้พินมีความจำเป็นที่สำคัญ หากไม่มีการจัดการที่ดี ไม้ธรรมชาติที่มีอยู่จะไม่เพียงพอในการใช้ประโยชน์ ความขาดแคลนจะเกิดขึ้น ดังนั้นจะต้องมีการ วางแผนการปลูกไม้โตเร็วทดแทนก็จะทำให้ชุมชนมีไม้พินใช้อย่างพอเพียง ได้แก่ ไม้หาด สะเดา เปา เลือด มะกอกเกลื้อน ไม้เต้าหลวง กระท้อน ขี้เหล็ก ดินเบ็ด ยมหอม ลำไยป่า มะขม ดงดำ มะแขว่น สมอไทย ตะคร้อ ต้นเสี้ยว บนนาค ตะแบก คอแลน แดง เต็ง รัง พลวง ดีหว้า มะขามป้อม แคน

เมี่ยง มะม่วงป่า มะแฟน กาสามปึก มันปลา นางพญาเสือโคร่ง ลำไย รกฟ้า หรือไม้โตเร็วอื่นๆ ที่แต่ละชุมชนนิยมนำมาใช้ทำพื้น

3. ไม้อาหาร หรือไม้กินได้ ชุมชนดั้งเดิมเก็บอาหารจากแหล่งธรรมชาติทั้งการไล่ล่า สัตว์ป่าเป็นอาหาร รวมทั้งพืชสมุนไพร การปลูกไม้ที่สามารถให้หน่อ ใบ ดอก ผล ใช้เป็นอาหารได้ก็จะทำให้ชุมชนมีอาหาร และสมุนไพร ตัวอย่างชนิดไม้ป่า เช่น มะหาด จั้ว กระท้อน ชีเหล็ก มะขม มะแขว่น สมอไทย ตะคร้อ เสี้ยว คอแลน ผักหวานป่า มะไฟ มะขามป้อม มะเดื่อ มะป็นดง เพกา แคน สะเดา เมี่ยง มะม่วงป่า มะเฒ่า กระถิน ก่อเดือย หว้า เป็นต้น สำหรับตัวอย่างชนิดไม้ผล เช่น ลำไย ขนุน มะปราง มะเฟือง มะม่วง หรืออื่นๆ เช่น บุก กลอย หวาย ฯลฯ

ไม้ทั้ง 3 อย่าง เมื่อปลูกไปแล้วจะก่อให้เกิดประโยชน์ 4 ประการ คือ

1. ประโยชน์จากการนำไม้มาใช้สอยได้อย่างไม่ขาดแคลน และหากมีการปลูกในปริมาณที่มากพอ ชุมชนยังสามารถนำมาใช้จำหน่าย หรือแปรรูปเสริมอาชีพ ส่งผลให้ชุมชนมีรายได้ และมีความอยู่ดีกินดีขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากในสภาพปัจจุบันไม้ลดลงเป็นจำนวนมาก ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้อย่างทั่วถึง และเพียงพอ ดังนั้นเมื่อมีการปลูกไม้ที่มีความเหมาะสม และมีคุณสมบัติที่ดีมีการวางแผนอย่างมีส่วนร่วม และดูแลรักษาก็จะสามารถแก้ไขปัญหาการขาดแคลนไม้ใช้สอยได้ โดยไม่สร้างผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่

2. ประโยชน์จากการนำมาใช้ประโยชน์เป็นวัสดุเชื้อเพลิงของชุมชน หากชุมชนไม่มีไม้ฟืนสนับสนุนกิจกรรมครัวเรือน ชุมชนจะต้องเดือดร้อน และสิ้นเปลืองค่าใช้จ่าย เพื่อจัดหาแก๊ส หุงต้ม หรือวัสดุเชื้อเพลิงประเภทอื่นๆ

3. ประโยชน์จากการนำมาใช้เป็นพืชอาหาร และสมุนไพร รวมทั้งสัตว์แมลงที่ชุมชนสามารถเก็บหาได้จากธรรมชาติ เพื่อใช้เป็นอาหารได้อย่างมีคุณค่า ปลอดภัย ทั้งยังช่วยประหยัดค่าใช้จ่าย และนอกนั้นหากมีปริมาณเกินกว่าที่ต้องการแล้วยังสามารถใช้เป็นสินค้าเสริมสร้างรายได้ อีกทางหนึ่งด้วย

4. ประโยชน์ในการฟื้นฟูสภาพป่าไม้ ที่เกิดจากการปลูกไม้ให้เติบโตเป็นพื้นที่ขยายมากขึ้น และมีการปลูกเสริมคุณค่าป่าด้วยพันธุ์ต่างๆ ที่ทำให้เกิดความหลากหลายตลอดจนเป็นการอนุรักษ์ดิน และน้ำที่ก่อให้เกิดการอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำลำธาร

2.3 แนวคิดและหลักการในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน

การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ก่อตัวขึ้นในทางการจัดการป่าไม้มาเป็นเวลายาวนาน หลังจากที่มนุษย์ได้ก่อตั้งชุมชน และรู้จักใช้ประโยชน์จากไม้มาก่อนสร้างที่อยู่อาศัย เชื้อเพลิง และการใช้ประโยชน์อย่างอื่น โดยเฉพาะในกลุ่มประเทศยุโรปที่ใช้ในอุตสาหกรรมต่อเนื่องด้วย ในที่สุดไม้บริเวณชุมชนก็เริ่มขาดแคลนจำเป็นต้องเดินทางไปหาไม้ที่ไกลขึ้น ด้วยเหตุนี้คาดว่าการก่อให้เกิดแนวคิดที่จะจัดการป่าในพื้นที่ที่เหมาะสม เพื่อเป็นแหล่งป้อนไม้ตามความต้องการของสังคม แนวคิดแรกในการจัดการป่าไม้ คือ การจัดการให้ได้เนื้อไม้จากป่าอย่างยั่งยืนตลอดไป โดยยึดหลักการการได้ผลประโยชน์ที่ต่อเนื่อง (sustain yield basis) เป็นการจัดการป่าหนึ่งป่าใดที่จะให้ได้ออกมาใช้อย่างต่อเนื่องอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ต่อมาแนวคิดที่จะให้ได้ออกมาไม้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ และยังคงความยั่งยืนตลอดไปด้วย (maximum sustain yield basis) หลักการในการจัดการก็คือ การเก็บเกี่ยวผลผลิตเฉพาะในส่วนที่เพิ่มขึ้นในช่วงเวลาที่กำหนด และคงต้นทุนของไม้ในป่าไว้ สำหรับการขยายพันธุ์ และการเติบโตมาทดแทนที่จะก่อผลผลิตในช่วงต่อไป (อุทิศ, 2552) จากที่กล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าแนวทางการจัดการป่าไม้ได้มุ่งเน้นผลผลิตทางด้านเนื้อไม้เพียงอย่างเดียว ต่อมาการมองผลประโยชน์จากพื้นที่ป่าไม้ มิได้หวังเพียงเพื่อเนื้อไม้เพียงอย่างเดียวแต่ยังหวังผลประโยชน์ด้านอื่นๆ ด้วย แนวทางการจัดการป่าไม้จึงต้องเปลี่ยนไปเป็นแนวคิดการจัดการป่าแบบอเนกประโยชน์ (multiple use basis) Panayotou and Ashton (1994) ได้กล่าวถึงการจัดการป่าไม้แบบอเนกประโยชน์ว่าเป็นการจัดการป่าไม้รูปแบบหนึ่งที่เป็นกุญแจสำคัญทางด้านการป่าไม้กับผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ การยอมรับทางสังคม และความยั่งยืนของระบบนิเวศจะเป็นการประเมินสินค้าและบริการทั้งหมดที่ได้จากการจัดการป่าไม้ เพราะในอดีตมักจะมีขีดแย้งเสมอในเรื่องการทำไม้ เพื่อเป็นสินค้า และการอนุรักษ์ดิน และน้ำ รวมถึงความหลากหลายทางชีวภาพ ดังนั้นการจัดการป่าแบบอเนกประโยชน์จึงได้นำมาทดแทนการจัดการป่าที่มุ่งเน้นประโยชน์เฉพาะไม้เพียงอย่างเดียว หลักการที่ยังมุ่งที่ผลประโยชน์สูงสุดเช่นเดิม แต่เป็นผลประโยชน์รวมจากหลายๆ สิ่งที่ต้องการจากป่าที่ป่าจะสามารถให้ได้ เทคนิคในการจัดการจึงมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น

ในปี 1993 แนวคิดในการจัดการป่าไม้มีการเปลี่ยนแปลงอีกครั้งเมื่อสังคมให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อม และการอนุรักษ์ธรรมชาติมากยิ่งขึ้น แนวคิดใหม่นี้ก็คือ การจัดการป่าไม้เชิงระบบนิเวศ (ecosystem approach for forest management) โดยการจัดการป่าตามแนวคิดนี้ต้องคำนึงถึงความสมบูรณ์ขององค์ประกอบต่างๆ ในระบบนิเวศนั้นด้วย พร้อมกับคำนึงถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการจัดการป่าไม้นั้นด้วย (อุทิศ, 2552)

ความหลากหลายทางชีวภาพนั้นในยุคปัจจุบันเป็นที่ยอมรับกันว่ามีความสำคัญต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์ ถือได้ว่าเป็นเสาหลักแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืนของสังคมมนุษย์ จากการที่มนุษย์ได้เก็บเกี่ยวประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ โดยเฉพาะการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ที่มีมาอย่างต่อเนื่องทั้งในอดีตจนถึงปัจจุบัน และยังคงต้องกระทำไปในอนาคตอีกยาวนาน ดังนั้นเพื่อเป็นแนวทางในการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนจึงได้มีการเสนอหลักการ และข้อเสนอแนะ เพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนจากความหลากหลายทางชีวภาพที่จัดทำขึ้น โดยอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ (CBD) โดยมุ่งให้แนวทางช่วยเหลือประเทศต่างๆ และองค์กรอื่นๆ เพื่อประยุกต์สำหรับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่รับผิดชอบให้มีความยั่งยืน (Secretariat of CBD, 2004) โดยมีสาระสำคัญสรุป ดังนี้

1. ให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เช่น รัฐ ผู้จัดการทรัพยากร ชุมชนท้องถิ่น ภาคเอกชน และอื่นๆ ยึดแนวทางที่ว่า จะทำอย่างไรจึงจะเชื่อได้ว่าการใช้ประโยชน์จากองค์ประกอบของความหลากหลายของประชาชนจะไม่นำไปสู่การลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพหรือทรัพยากรนั้นๆ ที่มีการใช้ประโยชน์ในช่วงระยะยาว

2. การใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนเป็นเครื่องมือที่ทรงคุณค่าในการส่งเสริมการอนุรักษ์ ทั้งนี้เนื่องจากในหลายสภาพการณ์สามารถให้สิ่งจูงใจ สำหรับการอนุรักษ์ และการฟื้นฟูสภาพได้ เนื่องจากสิ่งที่ประชาชนได้รับจากการใช้ประโยชน์มีผลต่อสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจที่คุ้มค่า ซึ่งการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนได้กำหนดให้เป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการต่อสู้กับความยากจน

3. หลักการของการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน หากจะนำไปใช้ต้องคำนึงถึงความต้องการที่เกี่ยวกับ 1) นโยบาย กฎหมาย ระเบียบ 2) การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ 3) สภาพการณ์ทางเศรษฐกิจ และสังคม และ 4) ข้อมูล การวิจัย และการศึกษา

อุทิศ (2552) ได้สรุปเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนว่าสิ่งสำคัญเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน คือ ต้องให้เกิดความเชื่อมั่นว่าการใช้ประโยชน์ทั้งการบริโภค และไม่บริโภค นั้น จะไม่ก่อความเสื่อมโทรมแก่ความยั่งยืนระยะยาวของการใช้ประโยชน์นั้น การใช้ประโยชน์ทรัพยากรใดๆ มีความจำเป็นจะต้องคำนึงถึงหน้าที่ที่ทรัพยากรนั้นๆ อาจก่อให้เกิดความสมบูรณ์ในระบบนิเวศที่มันเป็นองค์ประกอบอยู่นั้น และการใช้ประโยชน์จะต้องไม่ก่อผลกระทบในทางลบต่อหน้าที่ในระบบนั้นด้วย

2.4 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จักรพงษ์ และคณะ (2556) ได้มีการพัฒนารูปแบบการมีส่วนร่วมด้วยเทคนิค A-I-C (Appreciation, Influence, and Control) และยุทธวิธีการนำ เปลี่ยน (Strategies of change) ด้วยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) และประเมินผลการพัฒนาการมีส่วนร่วม โดยการทดสอบเปรียบเทียบผลก่อน และหลังการพัฒนา ผลการศึกษาพบว่า ชาวบ้านมีประวัติการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าในระดับหนึ่งผ่านมิติของวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อต่างๆ ก่อให้เกิดกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรอย่างต่อเนื่อง ในภาพรวม ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนในระดับปานกลาง การพัฒนาการมีส่วนร่วม ขึ้นเห็นคุณค่า (A) พบว่า ผลของการทำลายป่าในอดีต ทำให้ปัจจุบันชาวบ้านหันมาฟื้นฟูป่า ด้วยกิจกรรมต่างๆ อย่างจริงจัง ซึ่งในอนาคตชาวบ้านต้องการส่งเสริม และเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับประโยชน์ของป่าชุมชน และทรัพยากรธรรมชาติแก่ประชาชนทั่วไป และกลุ่มเยาวชนให้มากขึ้นในขั้นปฏิสัมพันธ์ (I) ชุมชนได้รับรู้ และจัดลำดับความสำคัญโครงการในอนาคต เพื่อส่งเสริมการจัดการป่าชุมชนให้ประสบผลสำเร็จยิ่งขึ้น และขั้นควบคุม (C) จากโครงการดังกล่าวชาวบ้านได้ร่วมกันวางแผนการดำเนินงาน และหาผู้รับผิดชอบในแต่ละโครงการอย่างชัดเจน สำหรับการประเมินผลการพัฒนาการมีส่วนร่วม พบว่า ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจก่อน และหลังการพัฒนาไม่แตกต่างกัน ส่วนด้านการดำเนินงาน การรับผลประโยชน์ และการประเมินผล พบว่า ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้นหลังจากการพัฒนาการมีส่วนร่วม

ศุภวุฒิ (2557) ได้ศึกษาถึงกฎหมายที่ใช้บังคับเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่า โดยอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กรณีศึกษาป่าชุมชนโคกใหญ่ อำเภอบึงสามพัน จังหวัดมหาสารคาม จากการศึกษา พบว่า มาตรการทางกฎหมายในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้กฎหมายมีการแยกส่วนบริหารจัดการ ทำให้ขาดศักยภาพในการบังคับใช้กฎหมาย กลไกการบังคับใช้กฎหมายเกี่ยวกับทรัพยากรป่าขาดประสิทธิภาพ และความชัดเจน เช่น ความหมายของบทนิยาม คำว่า “ป่า” ที่แตกต่างกัน กฎหมายมุ่งรองรับบทบาทขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมากกว่าคุ้มครองทรัพยากรป่า การกำหนดนโยบาย และการจัดทำแผนพัฒนาตำบลในเรื่องการพัฒนาป่าชุมชนขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น ป่าชุมชนยังมิได้มีการขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชนตามที่สำนักงานจัดการป่าชุมชนกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กำหนดเงื่อนไขไว้ และมิได้มีการกำหนดเขตป่าอนุรักษ์ และป่าใช้สอยไว้อย่างชัดเจน จากสภาพปัญหาดังกล่าว ทำให้ขาดเอกภาพในการพัฒนา และอนุรักษ์ป่าชุมชน เพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหาจึงเสนอให้ควรเร่งพิจารณาตรากฎหมายป่าชุมชน โดยเฉพาะเพื่อให้เกิดประโยชน์ในด้านการจัดการทรัพยากรป่าอย่างมีส่วนร่วมของภาครัฐกับชุมชน ชุมชนท้องถิ่น ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมอย่างมีประสิทธิภาพ โดยคำนึงถึงหลักเกณฑ์การอนุรักษ์ พัฒนา ฟื้นฟู และใช้ประโยชน์ในทรัพยากรป่าชุมชนรวมทั้งพืช

และสัตว์ที่อยู่อาศัยบริเวณป่าชุมชนอย่างยั่งยืน ตลอดจนชุมชนกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องควรเร่งดำเนินการขึ้นทะเบียนป่าชุมชนให้เป็นป่าชุมชนตามกฎหมาย เพื่อประโยชน์ในการอนุรักษ์ และพัฒนาป่าชุมชน

อุทิศ และคณะ (2558) ได้ทำการศึกษาสถานการณ์ปัญหา และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านตามา และชุดประสบการณ์ความรู้ในการนำทุนทางวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสร้างการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของชุมชน เพื่อค้นหารูปแบบทุนทางวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านตามา เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของชุมชน ผลการศึกษา พบว่า ชุมชนบ้านตามา ได้ร่วมกันจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในพื้นที่สาธารณะ 6 ไร่ โดยใช้ชื่อว่า ป่าปลูกป่าคืนแผ่นดิน เน้นการปลูกต้นสัก ต้นยางนา ต้นกล้วย เป็นต้น จากนั้น ได้ขยายไปสู่พื้นที่สาธารณะ 24 ไร่ ชุมชนได้ดำเนินการไปในระยะหนึ่ง แต่ไม่สามารถดำเนินการให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ เนื่องจากขาดความรู้ด้านต่างๆ เช่น การจัดการน้ำอย่างเป็นระบบ การดูแลรักษาพื้นที่ และปัญหาการเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ คณะผู้วิจัยจึงร่วมกันวางแผนปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม จนได้เกิดแผนปฏิบัติการในพื้นที่ สาธารณะ 24 ไร่ ได้แก่ แผนการจัดการน้ำ แผนการสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม แผนพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านเศรษฐกิจชุมชน และแผนการสร้างธนาคารปูหมัก และเมล็ดพันธุ์